

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI**

O'ZBEK ADABIYOTI KAFEDRASI

Abdullaeva Iroda

3 -B guruh

Kurs ishi

MAVZU: To'lan Nizom she'riyati badiiyati

Ilmiy rahbar: K. Shaxobov

ANDIJON-2015

Reja:

1. To‘lan Nizom ijodining o‘zbek adabiyotida tutgan o‘rni
2. To‘lan Nizom ijodining g‘oyaviy xususiyatlari
3. To‘lan Nizom ijodi badiiyati
4. Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

Odatda, she`r sharhlanmaydi, she`r anglanadi. Anglash barobarida qalbingizda nelardir uyg`onib, shoirningalangali tuyg`ulari, ko`nglidan otilib chiqqan satrlari yurakda panoh topadi.

She`r qalbning yolqini. U qalbning amri bilan dunyoga keladi. She`r ruhning ovozi. Iztirob chekayotgan, yayrab-yashnayotgan ruhning ovozidir. She`r - qalbning eng nozik va eng chuqur qtlamlaridan sizib chiqadigan shaffof tuyg`u. Tomchida olam aks etganidek unda shoir ruhiyatida yetilgan injular namoyon bo`ladi. Inju esa o`z bag`rida yurtning, xalqning sevinchlari, dard-u quvonchlari, orzu-armonlari silsilasidan dunyoga keladi.

She`riyat o`zi nima? Bu savolga Belinskiy shunday javob beradi: “She`riyat – bu chaqaloqning beg`ubor kulgusi, tiniq nigohi, sho`xchan quvonchidir; she`riyat – bu dilbar yanog`idagi qirmizi ibo, dengizdek teran, osmondek zangor ko`zlardagi sokin yoki tim qora ko`zlardagi chaqmoqdek otash, marmar yelkalari uzra yoyilgan qo`ng`iroq sochlar to`lqini, nozik siynasining hayajoni, kumush ovozidagi so`limlik, ohanrabo takallumidagi musiqa, qaddi-qomatining mavzunligi, jozibador harakatlaridagi go`zallik va huzurbaxshlik... She`riyat – bu o`spirinning tuganmas kuch barq urib turgan o`tli nigohi, uning matonati va shijoati, orzularga chanqoqligi, osmonni ham, yerni hamotashin bag`riga mahkam bosish, ado bo`lmas hayot jomini dast ko`tarib bo`shatish istagidagi betiyiq shiddati... She`riyat – bu nuroniy keksaning nursiz ko`zlaridagi sokin yolqin, serajin yuzlaridagi mehrdek muloyim, xayoldek teran samoviy ifodasi, titroq, uzuq ovozidagi osoyishta, benihoya samimiy ohang, mayin va muhim so`zlari, donishmand lablaridagi mehribon va ulug`vor tabassum...”

She`r shoirning shaxsiy tuyg`ulari yig`indisidan emas, balki u mansub xalqning ulkan qalbidagi dard-u quvonchlari zilzilasidan dunyoga kelib, ijtimoiy ma`no kasb etadi. Shoirning har qanday shaxsiy she`rlari qatlamlariga ham davr va umuminsoniy tuyg`ular singdirilmog`i kerak, aks holda, she`r ufqi torayadi, uning umrboqiyiligiga putur yetadi.

Shoir qalamidan to`kilgan satrlar mag`zida uning eliga, yurtiga muhabbatini, bu yurtning shoirigagina ma`lum bo`lgan qirralarini, bu xalqning go`zal va oliyjanob fazilatlarini ko`ramiz va ko`z oldimizda bu yurt va xalq butun borlig`i bilan gavdalanadi. Shu jihatdan olganda, shoir yurt va xalqining qalb olamini o`zida aks ettiruvchi badiiy ko`zgudir.

Biz ta`kidlayotgan bu xil xususiyatlar poytaxtdan olisda yashab, ijod qilayotgan ijodkorlarda boshqacharoq ko`rinishlarda namoyon bo`ladi.ular o`z asarlari qalbiga atrofida yashayotgan kishilarning pokiza va samimiy tuyg`ularini, bu yurtning o`z muammolarini dadillik bilan olib kirishga intiladilar. Ular o`zlari yashab turgan mintaqalardagi masalalar katta masalalarning bir zarrasi ekanligini badiiy dalillashga harakat qiladilar.

Ming shukrlar bo`lsinkin, parvardigor o`zbek she`riyatini iste`dodlardan qismagan. Oils tarixning qaysi davrini yoki yuz yilligini olmaylik, asrlar oshib kelayotgan she`riyatimiz borligidan g`ururlanamiz. Ular g`azal mulking sultoni navoiy bobomiz boshliq mana men deb o`zligini namoyon qilib turadilar.

Ana shunday ijodkorlar safida To`lan Nizomning ham borligi quvonarlidir. Shu o`rinda ulug` shoir Nekrasovning “Shoir bo`lmasliging mumkin, lekin xalqning fidoyi fuqarosi bo`lishing shart” , degan mazmundagi fikrlari beixtiyor yodga keladi. U ham fidoyi fuqaro bo`lish har narsadan oliy burch ekanligini chuqur anglab yetgan va buni o`z maqsad-manziliga aylantirgan.

O`zbekiston xalq shoiri To`lan Nizomning asl ismi-sharifi Nizomiddinov To`lanboy bo`lib, 1938-yil 17-avgustda Andijon viloyati, Bo`z tumani, “Ozod” shirkat xo`jaligi Beshgul qishlog`ida dehqon oilasida tug`ilgan. O`rta maktabni 1959-yilda tugatib, Andijon pedagogika institutida 1959-1965-yillarad sirtqi bo`limida o`qidi. Yoshlar tashkilotlarida rahbar (1965-1967), tuman xalq ta`limi bo`limida mudir (1976-1983), O`zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Andijon viloyat bo`limida mas`ul kotib (1983-1985), Bo`z pedagogika bilim yurtida direktor (1985-2001) lavozimlarda faoliyat yuritdi.

To`lan Nizom uzoq izlandi. Uning yozganlari hamqishloqlariga ma`qul bo`lsa-da, o`zining ko`ngli to`lmas edi. Ayniqsa, oliygohni tamomlagandan keyin yozganlaridan uyala boshladi. Matbuotga yubormay qo`ydi. Uzoq izlandi. Pushkinni o`qidi, Yeseninining she`rlari uning doimiy hamrohiga aylandi. Do`sti Muhammad Ali kabi Toshkentga ko`chib ketmoqchi bo`ldi, ammo onasining noroziligi bunga to`squinlik qildi. Shu- shu qishloqda qolib ketdi.

Komsomolda yetakchi, raykompartiyada xodim, tuman maorifchilariga yetakchilik qildi. U bu orada odamlar ruhiyatini o`rgandi, hayotning kitobda yozilmaydigan sir-asrorlari bilan oshno bo`ldi.

Uning ilk she`riy to`plami 1970-yilda “Sening istaklaring” nomi bilan chop etilgan. Mazkur to`plamga kirgan she`rlarda bug`ubor tuyg`ular, pokiza orzular ifodalangan bo`lsa-da, hali ularning ko`pchiligi badiiy jihatdan ancha g`o`r edi. Shoirning ushbu ilk she`riy to`plami adabiy tanqid e`tiborini tortdi. Turli maqsad va saviyadagi taqrizlar paydo bo`ldi. Ortiqcha tanqid shoirning she`riyatga bo`lgan muhabbatini so`ndira olmaganidek, ortiqcha maqtov ham esankiratib qo`ymadi.¹ Ilk to`plamidan o`rin olgan she`rlarning ko`pchiligi badiiy jihatdan zaif, quruq dekorativ ruh ustuvor ekanligini shoir qalban his qilar, shuning uchun ham ko`nglining bir cheti kemptik turar edi. Shoirning badiiy jihatdan ancha g`or bo`lgan holati hatto “Iftixor” (1982) nomli ikkinchi to`plamida ham ko`zga tashlangan. Biroq shoir yillar o`tgan sayin izlanishlarining samarasini ko`ra boshladi. Endi u chinakam qalb she`riyati, ruhiyat she`riyatini, yaratish sari ko`tarila boradi. Insonning ma`naviy olamini, o`y va xayollari, orzu va umidlarini, tarannum etishga intiladi. Shoir qalbidan qalqib chiqayotgan misralarda el-yurt qayg`usi, Ona Vatan muhabbati, xalqiga bo`lgan mehr tuyg`usi mustahkam o`rin ola boshladi.

Shoir ijod olamida cho`zilib ketgan yaldo kechalari tobora ortda qolib borayotganligini his qila boshlaydi. Onasi O`g`il buvi Sohib qizining yorqin

¹ Mirvaliyev S. Shokirova R. O`zbek adiblari. T. : G`afur G`ulom nshriyoti, 2007, - b. 166

xotirasiga bag'ishlangan "Bahor yaqin" deb nomlanuvchi she'rida o'z rhiyatidagi iqlimlarni bahor timsoli vositasida ifodalashni niyat qilib oladi. Shoirning "Derazamdan qish ko'rkini qilar namoyish, u cho'zilib jonga tegdi, bo'ldi ko'p tashvish" satrlari qatida bolalikning xayollarga to'la olami bo'y ko'rsatayotganligini his qilish mumkin. Bu satrlar oynalari qirov bog'lagan derazadan tashqariga termulib turgan bola qiyofasini ko'z oldimizda gavidalantiradi. Uning ko'zlaridan "Chumchuqjon, tezroq bahorni olib kel, sog'imdim, sandalning kul to'la qo'riga tovon bosib o'tirish jonimga tegdi"¹ degan sassiz nidolarni anglash mumkin.

Shoirning quyidagi manzaralari bilan tanishish asnosida siz ham o'z bolaligingizga qaytasiz.

Baland-baland teraklarning shoxlari shiydam,
Oq ro'molli kampirlardek turar tollar ham,
Rizq axtarar tom boshini titib qushcham ham,
Uyda turib sovuq sezar nigohim, diydam,
Olam uzra yashillikni qo'msayman shu dam:
"Bahor yaqin, bahor yaqin, gul bahor yaqin!"²

To'lan Nizom bolalar haqida ham ajoyib she'rlar yozgan. Uning "Andijonda bir qush bor", "Qaldirg'och", "Oftob ishq" kabi she'rlari bolalarning beg'ubor, sirli olamini ochishga qaratilgan.

She'rda biror yaxshi fikrni xayyomona go'zal va ixcham ifodalashga kimlar qiziqmagan? Shu ma'noda she'riyatning ruboiy turi faqat Sharqnigina bo'lmay, G'arbni ham mahliyo etgani bejiz emas.

Bu gal biz ruboiyot maydonida andijonlik shoirimiz To'lan Nizom ot

¹ To'lak I. She'r – qalb yolqini. – T. : G'afur G'ulom nashriyoti. 1994, B. 11.

² Nizom T. Chaman ichra. – T. , Cho'lpon nashriyoti. 1994.

solganini guvohi bo`lib turibmiz. 303 ruboiy.¹

To`lan Nizom ruboiylarida birinchi ko`zga tashlanadigan xususiyat – mavzular rang-barangligi. Bunda shoirni hayajonga solayotgan muammolar o`chmas. Ular yurtimizda mustaqillikni mustahkamlash, milliy iqtisodni ko`tarish, milliy mafkurani yaratishdir.

Shoir ruboiylarini o`qir ekansiz, yana bir narsa ko`zga tashlanadi. Ularga biror rasmiy dunyoqarashning soya solayotgani yoki tazyiq o`tkazayotgani sezilmaydi. Shoir xohlagan va qalbini jizillatgan mavzularda qalam tebratgan, o`zining shaxsiyatini ham unutmagan. To`lan Nizom ruboiylari orasida ishq-muhabbat, do`stlik haqida nafosat bilan, chin yurakdan, ichki ruhiy ehtiyojdan kelib chiqib yozilgan quyidagi ruboiylarga duch kelamiz:

Do`stlik nima o`zi? Kim yaratadi?

Do`stsiz o`tgan damlar tez qaritadi.

Shoirning chorak asrlik ijod xirmonidan bir chashma sifatida tuzilgan “Muqaddas ruh” to`plamidan ustozlar g`azallariga bog`langan muxammaslari ham o`rin olgan.

Ma`lumki, muxammas bog`lashning o`ziga xos nozik jihatlari bor. Shulardan biri shakily tomonlarga qat`iy amal qilish bo`lib, g`azal qaysi bahrda bo`lsa, bog`langan satrlar ham aynan shu bahrda bo`lishi shart. Aks holda vazn buziladi. Demak, vaznning bir xil bo`lmasligi ohang tebranishidagi bir xillikka putur yetkazadi. Muxammasnavislar diqqat qilishi lozim bo`lgan ikkinchi tomon mazmun bilan bog`liq bo`lib, fikriy bog`liqlik, mantiq tadrijidir. Shoir bayti ustiga tashlangan uch misra mantiqan bir-birini to`ldira borishi kerak. Masalaning bu tomoni To`lan Nizomda qanday hal qilingan, degan savolga umuman ijobiy javob berish mumkin. Fikrimizni tasdiqlash maqsadida Boburning “Jamoling vasfini...”

¹ Mirvaliyev S. Shokirova R. O`zbek adiblari. – T. : G`afur Gu`lom nashriyoti, 2007. – B. 166.

nomli g`azaliga bog`langan muxammasdan bir band keltiramiz:

Ishqing o`ti jonga tushti, o`z-o`zimni unutgaymen,
Agar qarshimda tog` bo`lsa, misli Farhod ushatgaymen.
Senga yetmoq uchun yovni shiddat bila qulatgaymen,
Jamoling vasfini, ey yor, necha eldin eshitgaymen,
Ne kun bo`lgay visolinnga meni dilxasta etgaymen.

Demak, shoirning ustoz g`azaliga muhammas bog`lashdan muddaosi fikriy yaqinlikni ko`rsatish, qolaversa, ustozga hurmat bajo keltirishdir. Masalaga mana shu nuqtadan turib yondashadigan bo`lsak, To`lan Nizom ijodida bu narsa chiroyli hal qilinganligiga amin bo`lamiz.

“Muqaddas ruh” kitobiga o`ziga xos latofat baxsh etib turgan she`rlar ichida ona mavzusidagilari alohida ajralib turadi. Shoirning Vatan, millat tuyg`ulari qabarib turgan she`rlarida ko`tarilgan badiiy fikrlar “She`r aytgim kelyapti, onajon!” turkumida yana-da teranlashtiriladi. Turkumga mansub she`rlarni bir-birlariga mantiqan bog`lab turgan timsol – ona va farzand. Shoir farzandning onaga bo`lgan muhabbatini yana-da ishonchliroq ifodalash maqsadida armon timsolini ham kiritadi.

Lirik qahramon onadan erta ayrilgan. Uning og`irini yengil qila olmagan, “sahrodan bir bog` o`tin orqalab kelolmagan” (Mirtemir). Farzand armonlari shoir she`rlarining asosiy maqsadini tashkil qiladi. Uning nazarida, ona – dunyodagi barcha zotlarning mo`tabari. Uni e`zozlash, ardoqlash har bir farzandning iymoniy burchi.

“Onam surati” she`rining lirik qahramoni qalbi ayriliq iztirobida qovuriladi. Mangu yo`qotish uning diliga mangu hijron cho`g`larini tashlagan. U o`zini har yon uradi, tasalli qidiradi – befoyda. Iztirob gulxanlari tobora alangalana boradi. U xayolan ona jamolini tiklaydi, u bilan ruhan suhbat quradi.

Shoir lirik qahramon kechinmalarini tasvirlar ekan, bir o`rinda “Yolboraman, o`tinaman, surat jim” satrlarini keltiradi. Uning qalbini sog`inch o`rtaydi. U “ Shoir bo`ldim, hasratingni aytgani” , der ekan, onaning biro g`iz so`ziga mushtoq ekanligini ifodalaydi. Muallif qahramon kechinmalarini ifodalar ekan, og`zaki ijodga xos mubolag`aviy tasvirlardan unumli foydalanadi. U bir o`rinda :

Men yashayman izlaringga intizor,
Sog`inganda O`zbekiston menga tor, -

deydi. Lekin bu mubolag`a ham uning qalb olamidagi tebranishlarni to`la ifodalay olmayotgandek, shoir yana davom etadi:

Ko`z yoshim – suv, bog` unar chaman-chaman,
Oq suting, deb ilhomimni ichaman,
Sen – Turkiston, Ona – yer, Ona – Vatan...

Yuqorida To`lan Nizom tabiatiga xos fazilatlar haqida gapirib, uning ustozlariga bo`lgan samimiy hurmati she`rlarida takror-takror ifodalanganini e`tirof etgan edik. Haqiqatan ham, shoir uchun ruh muqaddas. Uning ustozlar, ona va boshqa aziz kishilargabag`ishlangan she`rlarida Ruh ham o`ziga xos timsol, to`grirog`i, xarakter darajasiga ko`tariladi:

Muqaddas ruh, pokiza xayol,
O`chmas sevgi, iymon-e`tiqod.
Siz Gulisiz – qo`l yetmas hilol,
Sizni dedi Alisherday zot...¹

¹Nizom T. Muqaddas ruh. – T: G`afur G`ulom nomidagi adabiyot va san`at nashriyoti, 1992, -B. 93.

Toʻlan Nizom oʻz sozini davr ohanglariga moslab, mahoratning sirli soʻqmoqlaridan asta odimlab borayotgan shoirlar sirasiga mansub. U yaratgan lirik qahramon oʻzini ruhiy-psixologik jihatdan qayta qurib borayotgan inson, yaʼni xarakterdir. Endi unga hayqiriqlar, quruq madh-u sanolar yoqmaydi.

Shoirning “Oy qizlar” nomli sheʼriy toʻplami ham diqqatga sazovordir. Ushbu toʻplamni shoir qizlariga, yaʼni Gulshod, Raʼno, Yulduz va Bahorga bagʻishlagan:

Doʻstlarim, mening ham toʻngʻich bolam – qiz,
Boshidan uch marta aylandi bahor.
Koʻzlari shahlodir, qoshlari qunduz,
Shoʻxligi jilgʻaning shoʻxligicha bor.

Qiyqirib kuladi, oʻynar kaptarday,
Bu dunyo shodligin bermish tabiat.
Sheʼringa tutganim – toza daftarday,
Eng oily tuygʻum-la qilgum tarbiyat.

Qizginam jilmayib nazar solgan chogʻ,
Xoʻrsinib olaman yuragim tolib.
Butun xayollarim, oʻylarim tarqoq,
Manglayin silayman, soyabon boʻlib.¹

Toʻlan Nizom ruboiylarida goh Navoiyga ergashsa, goh Boburdan andoza olmoqchi boʻladi. Uning ruboiylari bu ulugʻlarning sheʼrlariga ruhan hamohang, shaklan esa oʻzbek xalq ijodidagi toʻrtliklarga yaqin.

Toʻlan Nizomning ijodiy niyati – oʻzbek adabiyotida ruboiy sohasida

¹ Nizom T. Oy qizlar. –T: Gʻafur Gulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1991. –B. 93

Navoiy, Bobur yoqqan chiroqni o`chirmaslik. Mening nazarimda, To`lan Nizom “303 ruboiy” kitobi bilan shu chiroq yonida kulib turganday!

Bundan tashqari, To`lan Nizomning o`z piri komili bo`lmish Bobur hazratlariga muhabbati cheksizdir. U avval ustoz g`azallariga muxammaslar bog`ladi, keyin unga bag`ishlab ko`plab she`rlar yozdi, ulug` shoir haqida doston bitdi. Voqealr uch zamin – Turkiston, Afg`oniston, Hindistonda bo`lib o`tadi.

Shoir Boburga bag`ishlangan “Uch so`z” nomli doston ustida jiddiy izlandi, ishladi va uni nihoyasiga yetkazdi.

Shoirnig chorak asrlik ijod xirmonidan bir chashma sifatida tuzilgan “Muqaddas ruh” to`plamidan ustozlar g`azallariga bog`langan muxammaslari ham o`rin olgan. Shoirning ushbu kitobiga nom bo`lgan ishqiy she`rlaridan biri “Muqaddas ruh” deb atalgan. Bu she`rda kuylangan ayollar shoirga zamondosh emas, ular hatto real siymolar ham emas. Ular – xalq afsonalarida, Navoiyning o`lmas dostonlarida kuylangan go`zzallik timsollari. Shoir ana shu afsonaviy muhabbat ramzlari bo`lgan ayollarning muqaddas ruhini ko`zda tutib, fikr yuritadi:

Muqaddas ruh, pokiza xayol,
O`chmas sevgi, iymon-e`tiqod.
Siz Gulisiz – qo`l yetmas hilol,
Sizni dedi Alisherday zot...
Bu dunyoga kelgansiz asli,
Layli bo`lib, Shirin bo`lib siz.
Sizning bilan yashnar ishq fasli,
Siz go`zallik shohisiz yolg`iz...¹

To`lan Nizom Saida Zunnunova xotirasiga bag`ishlangan “Oq gul” (1996) nomli lirik qissa ham yozgan. Unda obrazlar, lirik kechinmalar, shirin xotiralar,

¹ Nizom T. Muqaddas ruh. – T: G`afur G`ulom nomidagi adabiyot va san`at nashriyoti, 1992, -B. 93.

armonli tuyg`ular ko`magida ifodalangan. Bu asarda ijodkor qismati haqida. Unda ikki ijodkor obrazi mayin, lirik kechinmalar armonli tuyg`ular bilan birlashib mujassam bo`lgan. Oq gul poklik, bokiralik ramzi. U pokiza ruh timsolidir.

Hovlini supurib yuribdi opa,
Og`zi to`la kulgu, qalb to`la tuyg`u.
- Saidaxon, dedi adib bir daf`a, -
Mana oppoq gul... sizga o`xshash u.¹

To`lan Nizom ijodining yana bir sahifasini bolalarga bag`ishlangan she`rlar tashkil qiladi. “Andijonda bir qush bor” to`plamidan o`rin olgan she`rlar bolalar olami tasviriga bag`ishlangan.

Bolalar hayvonont va qushlar olamining do`stlari. Tabiatdagi oddiy bir hodisa ham ularga ajabtovur tuyuladi, ulardagi g`aroyib belgilarga boshqacha nigoh bilan qaraydilar.

“Qaldirg`och” da shoir bolalarda ko`p uchraydigan qiyoslash, o`xshatish orqali fikrni bayon qilish xususiyatlariga ko`proq e`tabor beradi. She`r bola tilidan bayon qilinganligi uchun ham ular nutqiga xos tomonlarga ko`proq ahamiyat beriladi:¹

O, qaldirg`och, qaldirg`och,
Qora ko`zlaring qiyg`och.
Duming o`xshar xivichga,
Qanotlaring qilichga.

Oyoqlaring tim qora,
Tumshug`ing tig`day bor-a?
Bo`yinchangda oq sharf,

¹ Nizom.T Oq gul. Andijon: 1996, - B. 4.

Bir ko`ray yaqin borib.¹

To`lan Nizom ijodi haqidagi tasavvurlarimiz to`la bo`lmog`i uchun uning dostonlari haqida kengroq mulohaza yuritmoq darkor. Doston ham xuddi drama kabi g`oyat murakkab janr hisoblanadi. Bu sohada biror bir jiddiy muvaffaqiyatga erishmoq uchun shoir astoydil mehnat qilmog`i, ko`p izlanmog`i zarur. To`lan Nizom bu janrda obdon tajriba orttirgandan keyin – 90-yillarda qo`l urdi va qisqa muddat ichida bir necha doston e`lon qildi. Bular 1991-yilda Mirtemirga bag`ishlangan “Majnuntol yig`isi” yana o`sha yili yaratilgan “Cho`lpon” dostoni, 1992-yilda “Girya” dostoni, 1993-yilda e`lon qilingan Mashrab qismati fojiasini umumlashtiruvchi “Ruhi ravonim” dostonidir. Bularning hammasi lirik dostonlardir. Bu dostondan so`ng shoir moziyning yana-da olisroq manzillariga – Zahiriddin Muhammad Bobur yashagan davrga adabiy sayohat qilib, bu ulug` shoh va shoir haqida “Uch so`z” dostonini yaratdi. Dostonda To`lan Nizom Bobur umrini boshdan-oxir miridan sirigacha hikoya qilib berishni maqsad qilib qo`ymaydi. Faqat bu mag`lubiyat va zafarlarga, quvonch va qayg`ularga to`la hayotning eng muhim o`rinlarini aks ettirish orqali yaxlit poetik obraz yaratishga muvaffaq bo`ladi.

Mustaqillik har bir vatandoshimiz, yurtdoshimizning butun hayotini, orzu-umidlarini o`zgartirib yubordi. Olohg`a beadam shukurlar bo`lsinki, o`z milliyligimiz, insoniyligimiz, qadriyatlarimizga ega bo`ldik. Xalqimiz sarchashmalarining ko`zlari qaytadan ochilganligi, butun jahon tamadduni tarqqiyotiga munosib hissasini qo`shgan buyuk ajdodlarimizning moddiy va ma`naviy merosi teranligi va chuqurligi anglab olinganligi, har bir avlodning o`z o`tmishiga, olijanob milliy va diniy an`analariga hurmat bilan qarash, ularni asrab-avaylash ruhida tarbiyalayotganligi, ayni chog`da hozirgi zamon sivilizatsiyasi va ma`naviyati qadriyatlarini o`zlashtirish va ularga oshno bo`lish zarurligi ravshan anglab yetilganligi – mana shularning hammasi hayotbaxsh bir zamindirki, bizning

¹ To`lak I. She`r – qalb yolqini. – T: G`afur G`ulom nomidagi adabiyot va san`at nashriyoti, 1994, B. 34.

yangilanish va xalqimizning milliy o'zligini anglashini oshirish, aholining siyosiy yetukligi va faolligini kuchaytirish borasidagi siyosatimiz mana shu zaminga tayanadi. Xalqimizning asrlar osha yashab kelgan milliy an'analari, urf-odatlar, tili va ruhi negiziga qurilgan milliy mustaqillik mafkurasi umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda kelajakka ishonch tuyg'usini odamlar qalbi va ongiga yetkazishi, ularni vatanga muhabbat, insonparvarlik ruhida tarbiyalanishi, halollikni, mardlikni, sabr va bardoshlilikni, adolat tuyg'usini, bilim-ma'rifatga intililishni tarbiyalash yo'lidaxizmat qilayotir.

Shu kunlarda xalqimiz Vatanimiz mustaqilligining 20 bayram yillik qutlug' sanasini keng miqyosda nishonlash uchun katta hozirlik ko'rmoqda. Barchamiz uchun haqiqatan ham eng ulug', eng aziz bo'lgan bu bayram arafasida o'tgan davr mobaynida bosib o'tgan murakkab yo'limizga yana bir bor nazar tashlab, mustaqil taraqqiyotimiz davomida amalgam oshirilgan ishlarimiz, erishgan natijalarimizni xolisona baholash va ularning mohiyati va ahamiyatini keng jamoatchilik, butun xalqimizning e'tibori va ong-u shuuriga yetkazish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz.

Albatta, yurtimizda yashayotgan har bir fuqaro ana shu ishlarga o'z bahosini berish bilan birga har qaysi inson uchun muhim bo'lgan masalalar yuzasidan fikrlarini bildirishga haqli. To'lan Nizom keyingi paytlarda dostonchilikda o'z iste'dodi qudratini sinab ko'rmoqda. Uning bu boradagi birinchi muvaffaqiyati "Cho'lpon" dostoni bo'ldi. Hech ikkilanmasdan aytish kerakki, doston shoirning o'zbek adabiyotidagi o'rini belgilab berdi. Avvalo, keng kitobxonlar ommas, qolaversa, adabiy tanqidchilik asarni iliq kutib oldi. Ijobiy fikrlar aytili. Dastlab doston "Sharq yulduzi" jurnalida, so'ngra "Muqaddas ruh" kitobida, yaqinda esa alohida kitob holida nashr qilindi. Radio, televideniya doston asosida bir qator ko'rsatuv va eshittirishlar amalgam oshirildi.

"Cho'lpon" istiqlol bergan imkoniyatlarning mahsuli bo'lganligi uchun ham

¹Nizom T. Andijonda bir qush bor.

unda erk uchun kurashgan isyonkor qalb faryodlariga alohida ahamiyat berilgan. Ma'lumki, xalqning boshiga qora bulutlarni olib kelgan 37-yilning achchiq, izg'irinli shamoli millat daraxtining sarxil mevalarini duv to'kib ketdi. "Xalq dushmani" tamg'asi bilan qatliom etilgan millatning fidoyi ziyolilarining qatag'on qilishdan maqsad xalqni asoratda saqlash edi. Cho'lpon kabi millatparvarlarning aybi erkka intilgani, xalqni ma'rifat nurlaridan bahramand etishga sa'y qilgani edi. Nurni ko'mib bo'lmaganidek, haqiqatni ham qatl etib bo'lmaydi. Uning himoyachilari, kuychilariga qora bo'yoq chaplanmasin, baribir haqiqat qaror topaveradi, xalq o'z fidoyi farzandlarini himoya qilib oladi. Unga chaplangan dog'lar tozalanadi.

Yangi o'zbek milliy adabiyotiga tamal toshini qo'ygan Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy, Abdulhamid Cho'lpon kabi allomalar oqlandi, ularning ishlariga, asarlariga to'g'ri baho berildi. Ijtimoiy-siyosiy hayotdagi bunday o'zgarishlar, shubhasiz, adabiyotga ham o'z ta'sirini o'tkaza boshladi. Jaded adabiyoti namoyondalari qalamiga mansub asarlarni chop etishga kirishildi. Shu bilan birga, ular timsolida yaratilgan asarlar ham paydo bo'la boshladi.

To'lan Nizomning "Cho'lpon" dostonidagi shoir "xalq dushmani ham", "millatchi" ham emas, balki xalqning shon-shavkatini tashkil etuvchi siymolardan biridir. Dostonning "Zilzila" deb nomlangan dastlabki faslida 1902-yili Andijonda bo'lib o'tgan va yuzlab xonadonlarni vayronaga aylantirgan zilzila tasvir etiladi. Muallif bu zilzila tasviriga bejiz murojaat etmagan. Agar zilzila insoiyat irodasidan tashqarida ro'y beruvchi kulfat bo'lsa, 1937-yilda Cho'lpon singari sofko'ngil, yurtim deb, elim deb yashagan millionlab kishilarning mahv etilishi. Shoir zilzila tasvirini majoziy obraz darajasiga ko'tarib, undan XX asrda ro'y bergan dahshatli fojiani ochishda foydalangan¹.

Asarning "Sado" hamda "Aks-sado" deb nomlanuvchi boblari bor. "Sado"

bobi Cho`lponning qalb nidolari asosiga qurilgan bo`lib, unda shoir iztiroblari ifodalanadi:

Yaproq yanglig` uzildim, qora taqdir emasmi bu,
Tillarimni kesdilar, menga tahqir emasmi bu,
Bog`landi oyoq-qo`lim, dogu`li dahr emasmi bu,
Vijdonim but va halol bir musulmon odam edim,
do`stlar,
Muhabbat osmonida go`zal cho`lpon edim, do`stlar.

Shoirning bu nolalari zaminida adolatsiz tuzumga qarshi isyon tuyg`ulari yotadi. Garchi “Sado” “men” tilidan bayon etilsa-da, unda yolg`iz shaxsning alamlari yoki bo`lmasa, birgina shoirga uyushtirilgan fitnalar ifodasi yotmaydi. Bu yerda cho`lpon nidosi – xalq nidosi sifatida jarangalydi:

Iffat bo`g`in qizlari sochvonni o`tga tashladi,
Behayo, sharmandalar, quzg`unlar bunda qishladi.

Millatning ertangi porloq istiqboli deb o`zini kurashlar jabhasiga tashlagan fidoyi shoir qalb olamidagi manzaralar nechog`lik mahzun va ma`yus bo`lmasin, u o`quvchida tushkunlik kayfiyatlarini uyg`otmaydi. Aksincha, haq yo`lida jonini fido aylash jo`mardlik ekanini, bunday zotlar insoniyat qalbida abadiy yashab qolajagini anglab yetadilar.

To`lan Nizom Cho`lpon timsoli orqali Cho`lponlar qismatini tasvirlash niyatini amalga oshirishni maqsad qilib olar ekan, asosiy diqqatni “qizil siyosat” xatolarini fosh etishga qaratadi.

Dostonning “O`q ovozi” bobi ham avvalgi boblarni mantiqan to`ldiradi va ulardagi fikrning yana-da rivojlanishiga ko`mak beradi. Quyidagi satrlar doston

¹ Sodiqova R. Hozirgi o`zbek dostonlarida mashhur siymolar obrazining yaratilishi va badiiy izlanishlar.

yakunidek jaranglaydi:

O`zbekiston, shoir o`g`ling –
Cho`lponingga kim o`q uzdi,
O`q ovozi yarim kecha
Uxlayotgan ko`kni buzdi.

To`lan Nizom O`zbekistonning kelajagi hal bo`layotgan jabhalarga nazar tashlashga shu jabhalarda halol va fidoyilarcha xizmat qilayotgan kishilar obrazini yaratishga alohida e`tibor bermoqda. Shoirning shunday ulug` ijodiy maqsad bilan yashayotgani uning “Dovon” dostonida, ayniqsa, yaqqol ko`rindi.

To`lan Nizom shu asarni yozish jarayonida Qamchiq dovoni orqali Farg`ona vodiysiga olib chiquvchi zamonaviy avtomobil yo`lining qurilishi oddiy qurilishlardan emas, balki O`zbekistonni xorijiy dunyoga olib chiquvchi, serquyosh mamlakatimizning obod va farovon bo`lishiga xizmat qiluvchi yangi ipak yo`li ekanini tushundi. U shunday ulug` fikr bilan “changlangan” holda “Dovon” dostonida Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonidagi Farhodning izdoshlari bo`lgan yo`lsozlarning qahramonona obrazlarini yaratdi.

To`lan Nizom yaqinda respublikamizdagi yana bir buyuk qurilish maydonlarida bo`lib, yoza boshlagan “Temir yo`l” dostoni uchun boy hayotiy material bilan qaytdi.

“Majnuntol yig`isi” deb nomlangan lirik qissa shoir Mirtemirga bag`ishlangan. Ma`lumki, Mirtemir hukmron kommunistik mafkura ta`sirida ba`zan zamonasozlik bilan asarlar yozgan bo`lsa-da, aslida u ulug` shoir edi. Uning she`riy iste`dodi juda yuksak bo`lib, shoirning o`tkinchi mayllardan ustun bo`lishini, vaqt sinoviga bardosh beradigan she`rlar bitishini ta`minlagan.

Mirtemir umrining so`ngida yaratgan she`rlaridan birida “Majnuntol tagiga

o`tgazing meni, Men uchun yig`lasin, men yig`lab bo`ldim” degan majoziy ta`sir kuchiga ega bo`lgan ajoyib satrlarni bitgan edi. Shu satrlar To`lan Nizomga qattiq ta`sir qilgan. U ustoz aytgan majnuntol siymosida uning shogirdlarini, bu shogirdlar qatorida o`zini ham ko`rgan va ustoz uchun “yig`lashni” zimmasidagi burch deb hisoblagan. Shundan doston tug`ilgan.

“Girya” dostoni haqida ikki og`iz gap. Bu dostonning avtobiografik ildizi bor. 1992-yilda shoirning umr yo`ldoshi Hikmatxon to`satdan vafot etadi. Bu og`ir judolik shoirni qattiq iztirobga soladi. U dard-alamlarini, sog`inchini, muhabbatini qog`ozga to`kadi. “Girya” To`lan Nizom asarlari ichida eng samimiylaridan biri, juda chuqur insoniy mazmun bilan sug`orilgan. Unda ham fojiaiy ruh kuchli bo`lsa-da, umidsizlik yo`q, aksincha, shoir eng og`ir damlarda ham sevgi, vafo, sadoqat insonga tayanch bo`lishini tasdiqlaydi.

Zahiriddin Muhammad Bobur yashagan davrga adabiy sayohat qilib, bu ulug`shoh va shoir haqida “Uch so`z” dostonini yaratdi. Dostonda To`lan Nizom Bobur hayotini boshdan-oxir miridan-sirigacha hikoya qilib berishni maqsad qilib qo`ymaydi, faqat bu mag`lubiyat va zafarlarga, quvonch va qayg`ularga to`la hayotning eng muhim o`rinlarini aks ettirish orqali yaxlit poetik obraz yaratishga muvaffaq bo`ladi. To`lan Nizom Boburning buyuk saltanat tuzishdan ko`zlagan insoniy maqsadlarini, yorga, onaga, vatanga muhabbatini, shoh, shoir, ota sifatidagi insoniy fazilatlarini teran tahlil etadiki, natijada ko`z oldimizda bobosi Amir Temur qoni vujudida guvlab oqayotgan dilbar bir siymo namoyon bo`ladi.

To`lan Nizomning keyingi yillar ijodida istiqlolini o`z qo`liga olgan O`zbekistonimizning dastlab ulug` Bobur ta`riflagan mevazor – uzumzorlari, bugungi Andijonning bag`rini hamisha yashnatib yuboradigan ko`m-ko`k qiradirlari, go`zal soddalik, mehnatkash qiz-juvonlari, yelkasi keng polvon yigitlari, endi unib-o`sayotgan yangi fermerlar va ularning yetishtirayotgan noz-ne`matlar, uzoqni yaqin qilgan dovon yo`llari, yangi barpo qilinayotgan shahar-qishloqlar mavzulari asosiy o`rinni egallaydi. U mahoratli dostonnavis

sifatida yigirmadan ortiq doston yaratdi. To`lan Nizom Andijon, umuman, vodiy odamlari hayotini, mehnati va muhabbatini kuylaydi. Mashhur olim Naim Karimov juda topib aytganidek, uning she`rlaridan ana shu ajoyib kishilar mo`ralab turganday bo`ladi.

Andijon diyorumizda O`zbekiston xalq shoiri degan faxriy unvonga loyiq bittagina shoirimiz To`lan Nizom bor. Ushbu nomga sazovor bo`lishning o`zi shoirdan she`riyat maydoni ichra turmoq uchun ko`p mashaqqatli ijodiy mehnat talab qiladi. Ikkinchi tomondan, unga bobolarimiz asos solgan Andijon adabiy muhitining an`analarini shogirdlari-yu kenja avlod shoirlariga yetkazmoq mas`uliyatini ham yuklaydi. Biz sevimli shoirimizga ana shunday mas`uliyatli, xayrli ishni risoladagidek ado etishida kuch-quvvat, yangi-yangi ijodiy muvaffaqiyatlar tilaymiz.

Shoirlikka qo`yiladigan talablar juda ko`p. Ana shu talablar ichida eng muhimi o`z xalqi va Vatanini she`r deb atalmish noyob topildiqqa jo etib madh etish hisoblanadi. Bu talabni vijdon amri bilan ado eta olgan shoir esa chinakam baxtlidir. O`zbekiston xalq shoiri To`lan Nizom ana shunday shoirlar sirasiga mansub.

Vatan mavzusi To`lan Nizom har doim qalam tebratadigan mavzu. U Vatan ishq bilan sarmast, xalqimiz orzu-istaklari, quvonch-u dardlari bilan hamnafas shoir.

To`lan Nizom yuragida yolqinlangan ishq uning ko`p she`rlarida Vatan madhi tarzida namoyon bo`ladi. U Vatan haqida kuylar ekan, ona yurti jonajon Ozbekistonning suvratini chizishga harakat qiladi. Bu yurtning tengsiz go`zalligini shoir juda nozik his qiladi – uning tog`lari ham, daryo-yu dengizlari ham, bog`-u bo`stonlari ham shoir qalbida bir dunyo his-hayajon uyg`otadi. Keyingi yillarda shoir she`rlarida ona yurt jamolini konkret manzaralar, esda qoladigan hayotiy detallar orqali chizishga moyillik sezilmoqda. U hatto o`lkaning kichik bir bo`lagini, yurtning bir parchasini qalamga olganda ham undan butun o`lkaning

muattar hidi anqib turadi:

Saraton chogì`da qovjirar yaproq,
Nay chalar ariqcha,
Harir jimirlar.
Ko`chmanchi ko`lanka ko`lday imillar
Bunda bog` na qilsin?
Shabada sarin.
Ketmon. Etik. Yana g`o`za qatorlar...
Quyoshdan qizg`anib qari chinorlar
Bag`riga tortadi dehqon qizlarni.¹

O`zbekiston mustaqillikka erishgandan so`ng yozilgan she`rlarda Vatan suratini chizishga yangi tamoyillar paydo bo`la boshladi. Shoir endi ko`proq Ona yurtning tarixdagi o`rni, insoniyat ma`naviyatini shakllantirishdagi xizmatlari haqida fikr yuritadi, o`tmishda o`tgan ulug` bobokalonlarimizning ruhlariga tavallo qiladi, ular bilan fikrlashadi. Endi uning she`rlarida Ona yurtimiz – ko`hna Turkiston yuksak va pokiza imon o`lkasi sifatida tasvirlanadi. Endi shoir Vatan jamolini Vatan yuragining suvrati orqali chizishga intiladiki, bu she`riyatda muayyan darajada yangi qadam bo`ldi.

To`lan Nizom she`rlarida Vatan mavzusi tabiiy ravishda ona mavzusi bilan birlashib ketadi. Ona ham Vatan kabi shoir uchun eng oily mavjudot.¹

To`lan Nizom she`rlari qurilishida g`alati bir holat ko`zga tashlanadi. She`rning dastlabki misralari oddiy fikrlardan boshlanadi:

Mening ishim nadir, o`zim sezaman:
Sog` qalbimni o`zim har kun tilaman.

¹ Nizom T. Vatan surati. – T, : G`afur G`ulom nomidagi adabiyot va san`at nashriyoti, 1996-yil, -B. 346.

Ijod psixologiyasi tasviriga bag'ishlangan bu satrlardagi biroz me'yoridan oshgan proraizm (nasr unsurlaridan foydalanish) nazmiy ohanglarni susaytirganday bo'lyapti.

Keyingi ikki misrada ham ruh ko'tarilmaydi, pasayadi:

Oq qog'oz betiga so'zlar tizaman,
Dam nimadir, tunbo'yi ish qilaman

Shoirning asosiy gapi bu emas. Daromad gaplar. Yurakning gapini aytishga tayyorgarlik. Oxiri yurakda so'z portlaydi: "Men Vatanim yuragini chizaman".¹

Qahramonni bezovta qilgan, dilidagi yombi – shu. Vatan yuragini chizish. Topib aytilgan gap. Chinakam she'r. Qorong'u xonani birdan yoritib yuborgan chiroq kabi she'r bag'rida porlab turibdi. Shoirning bu topildiq misrasi bag'rida yangi davr kishisining ruhiy-ma'naviy olamiga xos sifatlar bo'y ko'rsatmoqda.

Shoirlik dardiga chalingan To'lan Nizom nima uchun qirq yildan beri "Sog' qalbmni har kun o'zim tilaman" deya iztiroblar cheka-cheka she'r aytib kelmoqda? Buning boisi bitta – tabiat To'lan Nizomga bir ishq ato qilgan. Bu ishq yuragini to'la egallagan, yuragigina emas, butun vujudini chulg'ab olgan. Uning otashi shoirga tinchlik bermaydi, uni hamisha bedor bo'lishiga o'zini hamisha safarbarlik holatida his qilishga undaydi. Bu ishq – Vatan ishq, yer ishq, el-u yurt ishq, ona ishq, do'stlar va qarindoshlar ishq, inson ishq.

Faryodimni eshitsin jumla jahon,
Qo'lda qalam, tilda she'rim, bag'rim qon.
Ishqim – Vatan, ishqim – tuproq, ishqim – xalq,
Do'stim esa dunyodagi haq inson!

¹ To'lak I. She'r – qalb yolqini. –T,: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1994-yil, -B. 21.

Hamid Olimjondan boshlab ikki daryo – Amu bilan Sirdaryoni Vatan timsoli sifatida taʼriflash anʼana tusini olgan. Toʻlanboy ham shu yoʻldan borib Vatan haqidagi sheʼrida “Ikki oqar daryo – Amu bilan Sir” deb yozadi va shu zahoti “Birisi Navoiy, birisi Bobur” deya sodda, ammo kutilmagan, oʻta hayotiy, tabiiy, original tashbehlarni taqdim etadi: ayni shu tashbeh tufayli sheʼrning chiroyi yanada ochilib ketadi.¹

Ona haqidagi sheʼrda judolik iztiroblari izhor etilar ekan, “Ona nomli zoʻrgʻam bormikan, onasiz ham olam bormikan, sheʼr aytgim kelyapti, onajon!” satrlariga kelganda qalb bir silkinib ketganday boʻladi. Bular oʻylab yasalgan misralar emas, sodda, samimiy qalb qaʼridan tabiiy tarzda otilib chiqqan chin dil rozlaridir.

Toʻlan Nizomning “Humo” dostoni Vatanimiz mustaqilligining besh yilligiga bagʻishlangan. Asar yurtimizdagi olamshumul oʻzgarishlar badiiy idrok etilganligi bilan ajralib turadi.

Uchib kelgan Humo qush,
Koʻchib kelgan Humo qush.
Boshing tillomi, kumush,
Qushim, xush kelibsan, xush!

Shoirning Oʻzbekiston Respublikasi mustaqilligining oʻn ikki yilligiga bagʻishlangan “Dovon” dostonida oʻzbek yoʻlsozlarining qahramonona mehnati, qudratli xalqimizning yuksak marralari osha buyuk kelajak sari intilayotgani tasvirlanadi. Asar bosh qahramoni yurtboshimiz Islom Karimovning qizgʻin, ulkan bunyodkorlik ishlari samimiy satrlarda tarannum etilgan.

Endi biz mustaqil davlat ekanmiz, avvalambor kommunikatsiya sohasini

¹Nizom T. Saylanma. Bahoriy maysalar. T: Sharq. 2007. – B. 346.

yo`lga qo`yishimiz darkor. Qamchiq dovoni orqali qurilgan yo`limiz ochildi, shu bilan birga bizning istiqbolimiz, baxtimiz ochildi. Darhaqiqat, yurtboshimiz ta`kidlaganlaridek, yo`llar ochilsa, baxtimiz ham, istiqbolimiz ham ochiladi, gullab-yashnab ravnaq topadi.

Prezidentimiz dastlabki yillardayoq biz tanlagan yo`l o`zimizga xos va o`zimizga mos yorug` yo`llar ekanligini qayta-qayta ta`kidlaganlari yodimizda. Darhaqiqat, o`tgan yillar imtihoni O`zbekiston tanlagan yo`lning naqadar to`g`ri ekanligini isbotlab berdi. Bu yo`llar qaysi yo`llar, ular bizni qayerga eltdi va eltmoqda?

Eng buyuk saodat – Vatan o`z erkiga, o`z tiliga, hurligiga ega bo`ldi. Yer o`z egalari, xalqqa berildi. Haqsiz mehnatkash el mulkdor bo`ldi, bu esa chindan ham Allohdan bandasiga in`om etilgan mo`jiza kabi edi.

Ta`lim sohasida Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi oqilona ishlab chiqildi va hayotga joriy etildi. Endilikda milliy kadrlarimiz dunyo ko`z oldida voyaga yetmoqdaki, ular qo`lida kelajagi buyuk bo`lgan Ozbekiston davlati gurkirab yashnamoqda.

Eng muhimi, so`nish xavfi bo`lgan milliy qadriyatlarimiz birdan uyg`ondi, istiqlool unga yangi jon ato qildi. Ulug` bobokalonlarimizning ruhi bizga madadkor bo`ldi. Chunki davlatimiz rahbari, avvalo, olamshumul ishlarni aziz-avliyo ajdodlarimizning xarobazor bo`lib yotgan muqaddas ziyoratgohlarini e`zozlashdan, qayta tiklash, qurish, obod qilishdan boshladi. Sohibqiron Amir Temur xotirasiga qilingan beqiyos ishlar, Ismoil al-Buxoriy, Naqshbandiy, Ahmad al-Farg`oniy, Moturudiy, Burhoniddin Marg`inoniy, Termiziy kabi ulug` zotlar qadamjolari obod qilindi. Elimizda Abdulla Qahhor, G`afur G`ulom, Zulfiyaxonim kabi zotlarning nomi yana-da ulug`landi. Ular xotirasiga xalq kelib hurmat-ehtirom bajo keltiradigan bog`-u bo`stonlar yaratildi. Umr bo`yi ana shu mustaqillikni orzu qilib, shu ulug` yo`l, maqsad uchun, buyuk o`zbek xalqining ozodligi uchun shahid

¹ Nurmonov A. Istiqlool kuychisi. Andijonnoma. – 2008, 15-noyabr soni.

ketganlar – qatag`on qurbomlari nomi abadiylashtirildi. Pirlar ruhi rozi-rizosidan kuch va shijoat olib mustaqillikning nurli dovonlari sari otlandik. Kelajak avlodlarga ozod va obod Vatan qoldirish ishqida kuyib-yonib yashamoqdamiz, mehnat qilmoqdamiz, natijasi esa bisyor.

Birgina Farg`ona vodiysi yo`llarini keyingi yillarda ko`rganmisiz? Qadim Qo`qondan markaziy Farg`ona yerlarining qoq o`rtasidan kesib o`tadigan Andijon yo`llaridan yurganmisiz? Yoki go`zal Namangan viloyati bilan Andijonni bog`laydigan gullar bilan bezangan katta avtoyo`ldan o`tganmisiz? Andijon va Farg`onani bog`laydigan Quva tekis yo`llaridan yurib, ko`nglingiz zavq-shavqqa to`lgandir. Daryo va anhorlarga, soy va ariqlar ustiga qurilgan metin, chiroyli ko`priklarga bir nazar tashlang-a, Asakadagi mashina zavodi yonidan o`tib, Asaka “Cho`ntak” oromgohidagi baland supaga chiqib, bepoyon bog`-rog`larga, cheksiz paxta maydonlari va bug`doyzorlarga nigoh tashlang. Yangi zamonaviy Asaka shahrini kezib chiqing, odamlar orasiga kiring, suhbatlashing, ularning dil so`zlariga quloq soling. Man sizga istiqbol nashidasi, mana mustaqillik samarasi!

Shoir dostonlaridan birini “Vatan ichra bir Vatan” deb nomlagan. Ushbu doston O`zbekiston Respublikasi mustaqilligining o`n yilligiga bag`ishlanadi. Vatan, xalqi ishq bilan yonib yashayotgan har bir inson o`z Vatanini kindik qoni to`kilgan, voyaga yetgan muqaddas dargoh timsolida ko`radi. Biz ham To`lan Nizom kabi jonajon O`zbekistonimizni Shahrixon timsolida ko`ramiz.

Doston Shahrixonni shunchaki ta`rif-u tasvirlashdan iborat bo`lib qolmay, unda shu qutlug` ma`voning tarixi, unda yahsayotgan yovqur, tanti va samimiy insonlarning el-yurt oldidagi xizmatlari, ushbu dargohda tug`ilib yashab o`tgan bir qancha nomdor mehnatkash kishilar, olim-u fuzalolarning mamlakatimiz kamolotida tutgan o`rinlari ro`y-rost ko`rsatilgan. Shahrixonsoyning maftunkor ko`k-u tarovatini, u yerda yashayotgan mehridaryo kishilarning iliq nafasini to`liq his qilasiz. Shahrixon benazir san`atkorining, dovrug`i yetti iqlimga ketgan sohir pichoqchi-yu chevarlarining, mohir oshpaz-u qandolatchilarining mahoratidan

voqif bo`lasiz.

Butun doston davomida shoirning Shahrixon farzandi ekanligidan faxrlanish tuyg`usi yetakchilik qiladi. Quyidagi satrlar esa uning ana shu tuyg`u haqidagi e`zozi va e`tirofi desak haqmiz:

Qarshimda ro`baro`n yana bir dovon,
Belga quvvat bersa o`zbek yopgan non.
Alqab tursa onam – jon O`zbekiston,
Yo`lim ravon ochsa Aloh mehribon,
Holatim chizmakda Behzod, Moniyman,
Men To`lan Nizomiy – shahrixoniyman.¹

Shoir To`lan Nizom yoshlik davrida yozgan she`rlaridan birida: “Men emasman kechagi”¹ degan edi. Bu satr uning buguniga juda mos tushadi. Sababi jamiyatdagi, siyosiy va adabiy muhitdagi vaziyat, yo`nalish unga ham o`z ta`sirini ko`rsatgan, she`rlar darajasi ham shunga yarasha bo`lgan. Istiqlool shabadasining esishi shoir qalbini tag`in uyg`otdi, mudroq hislarni sergaklantirdi. “Chaman ichra” nomli kitobga she`riyat bo`stonida o`ziga xos ovoz bilan kuylayotgan shoirning eng yaxshi she`rlaridan biriga e`tiboringizni qaratamiz:

Hijron, g`amda sog`intir uzoq,
Dog`lab-dog`lab hayotga boshla.
Ta`nalardan ko`zimni yoshla,
G`azab bilan yuzlaringa boq!

Qaqshamayman ayrilib zor-zor,
Ishq ipiga tushsa ming tugun.

¹ Nizom T. Bu yo`llar yangi yo`llardir. Hurriyat. 2008. –N 31

Faqat meni tirik o`ldirib,
Yot ko`ngilga o`t solma zinhor!..

To`lan Nizom she`rlariga badiiy jihatdan puxta ishlov berishga harakat qiladi. U ko`p hollarda original sifatlashlar, yorqin istioralar, kutilmagan o`xshatishlar qo`llaydi, klassik she`riyatimiz xazinasidagi tasvir vositalaridan ham keng va unumli foydalanadi. Shoir ijodini olma daraxtiga o`xshatish mumkin. Avval yaproq yozdi. So`ng gulladi. Bir shoxda yetilgan meaning shakli shamoyili maza ta`mi o`rtasida farq bo`lganidek, shoir she`rlarida ham badiiylik saviyasi turlichadir.

She`riyat shunday qiziq bir olamki, uning iqlimi va tabiatini oldindan anglash qiyin. U har bir qallda o`zgacha zuhur bo`ladi. Mashhur tatar shoiri Xodi Toqtosh ta`biri bilan aytganda, uni har bir qalb o`zidz yangilantiradi. Mana shu jarayon shoirimiz qalbida o`zgalarinikidan farqlidir. To`lan Nizomning Vatanga bo`lgan muhabbatini, munosabatini uning she`rlaridan, yozgan asarlaridan bilib olishimiz mumkin. Yuqorida ko`rib o`tganimizdek, uning Vatanimiz mustaqilligiga bag`ishlab yozilgan bir necha asarlarini ko`rib chiqdik. Yana ta`kidlab o`tishimiz mumkinki, Vatanimiz mustaqilligining besh yilligiga bag`ishlangan “Humo” dostonida yurtimizdagi olamshumul o`zgarishlar badiiy idrok etilgan. Yana mustaqilligimizning o`n ikki yilligiga bag`ishlab yozilgan “Dovon” dostonida o`zbek yo`lsozlarining qahramonona mehnati, qudratli xalqimizning yuksak marralar osha buyuk kelajak sari intilayotganini guvohi bo`lamiz. Shoirning O`zbekiston mustaqilligining o`n olti yilligiga bag`ishlangan “Vatan ichra bir Vatan” deb atalgan dostonida esa Shahrixon timsolida shoir go`zal Vatanimizga nisbatan mehr-muhabbatini ushbu dostonida samimiy satrlar orqali ifoda etgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, taqdim etilayotgan she`riy guldastalar-

¹ Nizom T. Chaman ichra. –T.: Cho`lpon. – 1994, -B. 94.

u, shoir yaratgan asarlarda uning shoirlik sifatlari ham, insoniy fazilatlari ham aks etgan. To`lan Nizom Bo`z deb atalmish oils bir go`shadan turib, butun respublikamizdagi she`riyat ixlosmandlariga tatiydigan asarlar yaratishda davom etmoqda.

Vatanni sevmok uchun uni bilmoq kerak. Bilish, bilim, vatanparvarlik va millatparvarlikning bosh manbayidir. Bilimdon, o`z kasbining ustasi bo`lgan kishigina o`z taqdirini Vatan taqdiri bilan bog`lay oladi.

Shunday fidoyi insonlar safida To`lan Nizomning borligi quvonarlidir. Shoirning nafaqat she`rlarida, balki dostonlarida ham shunday milliylikni vatan ozodligini kuylanganini ham guvohi bo`lamiz. Shoirdan keyingi ijodida bundan-da yaxshi ijod mahsullarini kutib qolamiz.

Xulosa.

Ijod bu juda murakkab jarayon. Uni tahlil qilish ham o`ziga yarasha qiyinchiliklarni talab qiladi. Shundan kelib chiqib, biz ijodi kam o`rganilgan ijodkorlardan biri bo`lmish fidoyi inson, muallim, jamoat arbobi, qalbi kuyga to`la shoir To`lan Nizom she`riyatining ba`zi qirralarini tadqiq etishga harakat qildik.

Bitiruv malakaviy ishining birinchi bobida To`lan Nizom ijodining o`zbek she`riyatida tutgan o`rni haqida bahs yuritdik. Shoirning she`r va dostonlarida milliy ozodlik mavzusining tarannum etilishi va unda lirik qahramon xarakterini shakllantirish va yaratish masalasi ustida o`z mulohazalarimizni berishga harakat qildik.

Shoir To`lan Nizom ijodi, asosan, Vatanimiz mustaqilligidan so`ng gullab-yashnadi. Uning she`rlari ham mavzu e`tibori bilan shu davrdagi ko`plab ijodkorlarning she`rlari bilan hamohang. Biroq ana shu bizga tanish bo`lgan mavzular, tanish kechinmalar, tuyg`ular uning she`rlarida tamoman yangi, o`ziga xos ohangda, ranglarda o`z tajassumini topgan.

Shoirning “O`zbekiston”, “To`yona she`r”, “Diyor mehri” kabi bir qator she`rlarini o`qiganda ona yurtimizni yangitdan taniyotgandek bo`lasan, Vatan, ona, tabiat haqida qanchadan-qancha she`rlar yozilganiga qaramay, biz yana qayta hayajonlanamiz, bir olam zavq olamiz.

Shoir lirikasining xalq ardog`ida bo`lishining sababi shundaki, unda Vatanni sevish, xalqparvarlik, ezgulik va adolat, insoniy sevgini ulug`lash, ilm-ma`rifatga da`vat singari umuminsoniy tuyg`ularning kuylanishi bilan birga, ularning yuksak she`riy san`atlar vositasida nuktadonlik bilan zavqbaxsh tarzda ifodalanishidir. Uning she`rlarida yuqorida keltirilgan yuksak ma`naviy tuyg`ular qurshovida tasvirga olingan doston qahramonlari va lirik qahramonlar xakteri o`zining badiiy ifodasini topgan. Shoir she`r va dostonlarida milliy xarakterlar yaratish jarayonida xalqimizning qon-qoniga singib ketgan milliy urf-odatlar, qadriyatlar va

ulug` fazilatlardan unumli foydalangan.

To`lan Nizom she`riy asarlarining lirik qahramoniga avvaldan tanish bir yaqin kishingiz kabi tezda o`rganib qolasiz va u asar davomida sizdan bir muddat bo`lsa-da uzoqlashmaydi, aksincha asar oxirida sizning yaqin qadrdonlaringizdan biriga aylanib qoladi. Demak shoir o`z qahramonlaridan xarakter yarata oldi, ko`zlagan maqsadiga erishdi. Masalan, Onasi haqida yozar ekan, oppoq ro`molli, sizning yo`lingizni kutib charchamaydigan, kichik bir yutug`ingizdan terisiga sig`may quvonadigan, muvaffaqiyatsizligingizdan o`zingizdan ham ko`proq g`amga botadigan o`z onayizingiz ko`z oldingizga keladi. O`zbekning qadoq qo`li bilan oltin yaratadigan dehqoni haqida yozar ekan, ishlab charchamaydigan, erta bahordan kech kuzga qadar dalasidan bir dam bo`lsa-da ayrilmaydigan, qilgan mehnatining samarasi o`laroq hosildan tog`-tog` xirmon ko`taradigan, o`z mehnatidan olam-olam zavq ola biladigan mirishkor o`zbek dehqonining adabiy portretini mahorat bilan chizadi va bu milliy qahramon xarakterini talqin etishda yordam beradi.

Xullas, shoir dostonnavis sifatida tarixiy mashhur siymolarning har tomonlama yetuk badiiy obrazini yaratishga harakat qilgan. Bu tarixiy shaxslarning xarakterini oshib berishda tarix faktlariga suyanish tamoyili ustuvorlik qilgan, ruhiy psixologik tahlilga katta ahamiyat berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Karimov I. A. Yuksak ma`naviyat – yengilmas kuch. – T. : Ma`naviyat, 2008.
2. Karimov I. A. O`zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo`li. – T. : O`zbekiston, 2007. – B. 3
3. Nizom T. Bu yo`llar yangi yo`llardir//Hurriyat, - 2008, 31-son.
4. Nurmonov A. Istiqlol kuychisi//Andijonnoma, - 2008, - 15-noyabr.
5. Nizom T. Muqaddas ruh. – T: G`afur G`ulom nomidagi adabiyot va san`at nashriyoti, 1992, -B. 93.
6. Nizom T. Chaman ichra. – T. , Cho`lpon nashriyoti. 1994.
7. Nizom T. Oy qizlar. –T: G`afur Gulom nomidagi adabiyot va san`at nashriyoti, 1991. –B. 93
8. Nizom.T Oq gul. Andijon: 1996, - B. 4.
9. Nizom T. Andijonda bir qush bor.
10. Nizom T. Vatan surati. – T, : G`afur G`ulom nomidagi adabiyot va san`at nashriyoti, 1996-yil, -B. 346.
- 11.Nizom T. Saylanma. Bahoriy maysalar. T: Sharq. 2007. – B. 346.
- 12.Nizom T. Cho`lpon. – T: G`afur G`ulom nomidagi adabiyot va san`at nashriyoti, 1993.
- 13.Nizom T. Saylanma. T: “Sharq”, 1998. 188-b.
- 14.Nizom T. Aks sado. – T. : Cho`lpon, 1994.
1. 28. Nizom T. Dahr bog`i. – T. : Adabiyot va san`at nashriyoti, 1995.
2. 29. Nizom T. Humo. – T.: Kamalak. 1996.
3. 30. Nizom T. Ruhlar qasidasi. – T. : Cho`lpon, 2003.
4. 31. Nizom T. Dovon. – T. : cho`lpon, 2003.
5. 32. Nizom T. Andijondan salom. – A. : Andijon, 2008.